

Hakemi Use'nin Kırmızı/Vişne Çürüğü Astarlı Çanak-Çömleği

The Red/Purplish-Brown Slipped Pottery of Hakemi Use

Filiz İLHAN*

Öz

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Hakemi Use küçük bir höyük yerleşimidir. Diyarbakır ili, Bismil ilçesi, Tepe beldesinde bulunan yerleşim Dicle Nehri'nin akış yönüne göre sağ tarafında almaktadır. 2001-2012 yılları arasında Dicle Nehri üzerine inşa edilecek olan "İlisu Baraj Projesi" kapsamında çalışmaların yürütüldüğü höyükte üç dönem tespit edilmiştir. Yüzeyin hemen altında iki yapı katlı olarak Geç Assur yerleşimi bulunurken, herhangi bir boşluk olmaksızın Geç Neolitik Dönem'e ait beş yapı katı devam etmektedir. Analiz sonuçları bu küçük höyük yerleşiminin Geç Neolitik Dönem'de MÖ 6100-5950 yılları arasına tarihlendiğini göstermektedir. Gün yüzüne çıkarılan buluntular ve yerleşim dokusu Mezopotamya'nın geleneksel Hassuna ve Samarra olarak değerlendirilen bir sürecini yansıtmaktadır. Hakemi Use'nin Geç Neolitik Dönem'e tarihlendirilen yapı katlarında çanak-çömlek olarak dört ana grupta incelenmektedir. Bu gruplar Standart Mal, Koyu Yüzlü Perdahlı Mal, Nitelikli Turuncu Mal ve Nitelikli Mal olarak belirlenmiştir. Çanak-çömlek grupları içinde sayısal olarak da önemli yer tutan Koyu Yüzlü Perdahlı Mal grubu, çoğunlukla Suriye/Kilikya geleneği olarak bilinmekte olup, Yakın Doğu'da kuzeydoğuya doğru yayılımını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geç Neolitik Dönem, Hakemi Use, Suriye/Kilikya, Çanak-Çömlek, Kırmızı/Vişne Çürüğü Astar

Abstract

Hakemi Use is a small mound settlement in the Southeastern Anatolia Region. The settlement is located in the town of Tepe in the Bismil district of Diyarbakır province, on the right side according to the flow direction of the Tigris River. Three periods were identified in the mound where studies were carried out between 2001 and 2012 within the scope of the "İlisu Dam Project" to be built on the Tigris River. The upper settlement covers the Late Assyrian Period, while the settlement texture of the Late Neolithic Period was identified just below this period. The analyses show that this small mound settlement dates to the Late Neolithic Period between 6100-5950 BC. Building Level 5 was identified at Hakemi Use during this period. The recovered finds recovered and the settlement pattern reflects a period of Mesopotamia that is considered traditional Hassuna and Samarra. Four main material groups were identified in the Late Neolithic Building Levels of Hakemi Use: Standard Ware, Dark Faced Burnished Ware, Orange Fine Ware and Fine Ware, respectively. The DFBW group within the main material group at Hakemi Use appears to be the styles of the Syro-Cilicia tradition transferred to the north. The red/ cherry rot slipped ones in this group are considered to be the original materials of Hakemi Use.

Keywords: Late Neolithic Period, Hakemi Use, Syro-Cilicia, Pottery, The Red/Purplish-Brown Slipped

* Dr, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

0000-0002-0662-8603 | flzilhn51@gmail.com

Diyarbakır İli, Bismil ilçesinin 12 km güneydoğusunda yer alan Hakemi Use, Yukarı Dicle Vadisi'nde kazısı yapılmış en önemli Geç Neolitik merkezlerinden biri olma özelliği taşımaktadır. 1980 yılında bölgede yürütülen araştırmalar sırasında keşfedilen yerleşimin bir Geç Neolitik merkezi olduğu anlaşılmıştır. Dicle Nehri'nin hemen sağ kıyısında verimli bir alan üzerine konumlanmış yerleşimde, bilimsel kazı çalışmaları "İlisu Baraj Projesi" kapsamında yürütülmüştür. Bilimsel kazı başkanlığı Doç. Dr. Halil Tekin² tarafından üstlenilen yerleşimdeki kurtarma kazısı 2001 yılında başlatılmış ve çalışmalara 2013 yılında son verilmiştir. Hakemi Use'de Geç Neolitik, Geç (Yeni) Assur ve Orta Çağ olmak üzere üç farklı dönemin kalıntlarına rastlanmıştır.

Fig.1. Hakemi Use'nin Konumu

Yan yana iki küçük höyükten oluşan Hakemi Use, deniz seviyesinden 544 m yüksekte bulunmaktadır³. Birbirinden 200 metre uzaklıkta olan yerleşimlerden doğudaki Hakemi Use II olarak tanımlanmış ve bu höyükte sadece Orta Çağ (MS 13-14 yy) mimari kalıntıları saptanmıştır. Bu küçük Orta Çağ köyünün sakinleri batıdaki höyüğü mezarlık alanı olarak kullanmıştır. Hakemi Use I olarak tanımlanan höyüğün en üst katmanında Geç (Yeni) Assur Dönemine (MÖ 9-7 yy) ait iki yapı katı ile temsil edilen bir yerleşim bulunmuştur⁴. Hakemi Use I'de Geç Assur'dan sonra Geç Neolitik Dönem kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Yürütülen çalışmalar sonucunda Geç Neolitik Dönem'e ait 3,5 m dolguya sahip beş yapı katının varlığı tespit edilmiştir.

² Doç. Dr. Halil Tekin'e malzemesini çalışmama izin verdiği için teşekkürlerimi sunarım.

³ Tekin 2004, 263.

⁴ Tekin 2020, 157. MÖ 1100-600 yılları arasında Assur İmparatorluğu bölge geneline hâkim olarak kendine bağlı koloniler kurmuştur. Yukarı Dicle Vadisi'nde bu koloni sistemi içinde yer almaktadır. Hakemi Use'nin bu dönemde Tushan (Ziyaret Tepe) Eyaleti merkezine ait küçük bir köy yerleşimi olduğu düşünülmektedir.

Ortaya çıkarılan mimari kalıntılar söz konusu beş yapı katında benzer özelliklere sahip olup, taş temelsiz, *pisé* ve kerpicin kullanıldığı birkaç odalı ve çoğunluğu iki katlı evlerden oluşmaktadır. MÖ 6100-5950⁵ tarihleri arasında yerleşildiği düşünülen bu dönem buluntuları Yukarı Mezopotamya'nın çağdaşı yerleşimlerine koşut olarak Hassuna/Samarra geleneğini yansıtmaktadır.

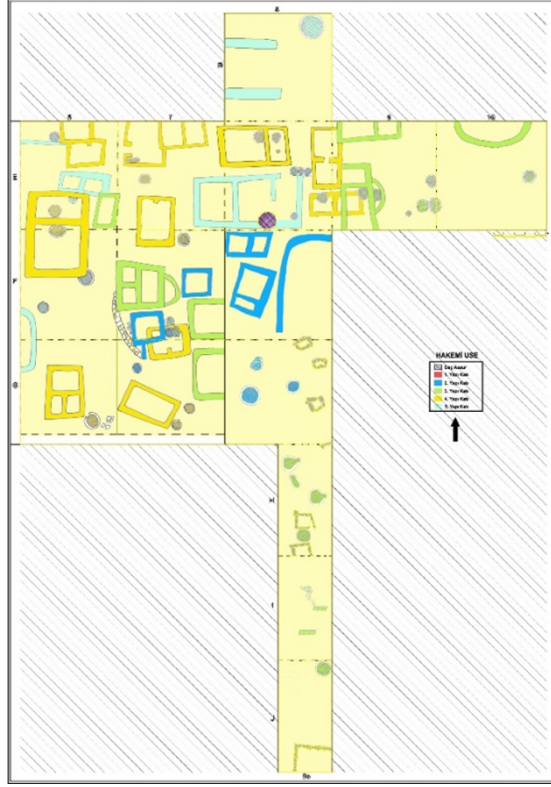

Fig. 2. Hakemi Use Geç Neolitik Dönem Mimari Yapı Katları

Hakemi Use'nin Geç Neolitik Dönem'e tarihlenen çanak-çömleği bölge için önemli veriler sunması açısından dikkat çekicidir. Yaklaşık otuz bine yakın çanak-çömleğin incelenmesi sonucunda yerleşimde dört ana malzeme grubu oluşturulmuştur⁶. Çanak-çömlek topluluğu içinde baskın grubu oluşturan ve Standart Mal olarak tanımlananlar gerek hamur niteliği gerekse yüzey işçiliği açısından oldukça yalın bir görünüm sunmaktadır. Geleneksel Mezopotamya terminolojisinde Arkaik Hassuna olarak bilinen ve burada Nitelikli Turuncu Mal olarak tanımlananlar ise oldukça belirgin özellikleriyle diğerlerinin arasından kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Nitelikli Turuncu Mal, boyalı ve yalın örneklerden oluşan Arkaik Hassuna çanak-çömleği karakteristiktir. Nitelikli Mal ise Standart Hassuna ve Samarra olarak bilinen çok kaliteli hamura sahip boyalı örnekleri temsil etmektedir. Bu üç malzeme yerleşimin ağırlıklı olarak Yukarı Mezopotamya geleneğinin bir parçası olduğunu kanıtlamaktadır. Hakemi Use'nin dört ana malzeme grubu içerisinde bulunan ve daha çok Suriye-Kilikya geleneği olarak kabul gören Koyu Yüzlü Perdahlı Mal (KYPM) hem yapım tekniği hem de bezeme özellikleri

⁵ Doç. Dr. Halil Tekin ile sözlü mülakatta, bu tarih aralığı Japon Arkeoloji Enstitüsü'nün karbon analizleri sonucunda teyit edilmiştir.

⁶ Tekin 2006, 273.

bakımından çekirdek bölgedeki yerleşimler ile benzerlikler taşımaktadır. KYPM grubu içinde gri/siyah astarlı örnekler dışında kırmızı/vişne çürüğü astarlı örneklerin sayısal oranı dikkat çekicidir. Gri/siyah astarlı örnekler kadar yoğun olarak ele geçen kırmızı/vişne çürüğü astarlı KYPM çanak-çömleği Hakemi Use'nin her yapı katında kullanım görmüştür. Bu çalışmanın ana hedefi KYPM grubu içerisinde yer alan Kırmızı/Vişne Çürüğü Astarlı çanak-çömleğin Hakemi Use özelinde ayrıntılı olarak tanıtılması ve çağdaş yerleşimler ile karşılaştırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda çanak-çömlek geleneğinin yoğun olarak görüldüğü bölge ile Hakemi Use arasındaki etkileşimin ne denli benzer ve farklı olduğuna ilişkin fikirler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Koyu Yüzlü Perdahlı Çanak-Çömlek (KYPM)

Geç Neolitik Dönem süresince Suriye ve Kilikya'da yaygın kullanım gören KYPM ilk kez Robert Braidwood tarafından Amik Ovası araştırmalarında Tell el-Cüdeyde (Tell al-Judaidah) kazısında tanımlanmıştır⁷. *Amuq A ve Amuq B* evrelerinin ana çanak-çömlek grubu olarak gözlemlenen bu malzeme ilk kez Briadwood tanımlanmış ve adlandırılmıştır. Koyu Yüzlü Perdahlı Mal olarak tanımlanan çanak-çömlek grubu, tamamen mineral katkılı hamurdan üretilmiş ve çok iyi pişirilmiştir. Bu malzeme grubunun ilk örneklerini Geç Neolitik Dönem'in başlarında farklı stillerde görmek mümkündür. Kuzey Suriye/Kilikya ve Cezire arasında görülen bu erken çanak-çömlek için Erken Mineral Katkılı Kaplar (Early Mineral Ware) ve Erken Koyu Yüzlü Kaplar (Early Dark Ware) gibi farklı adlandırmalar yapılmıştır⁸. KYPM grubuna ait örneklerin Kuzey Mezopotamya'nın birçok yerinde MÖ 6. Binyılın ikinci yarısından itibaren yaygın bir şekilde kullanıldığı ve Halaf Dönemi'nin sonuna kadar devam ettiği görülmektedir⁹. Geç Neolitiğin son evresinde ise bölgenin batı kesimi olmak üzere Suriye'nin kuzey kesiminde ve Anadolu'nun güneydoğu bölümünde bu geleneğin izlerini görmek mümkündür. Özellikle Suriye'de Khabur (Habur) ve Balikh (Balık) Havzası'ndaki yerleşim alanlarında bulunan bu tip çanak-çömleğin ithal olabileceği ile ilgili görüşler bulunmaktadır¹⁰. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise Akarçaytepe, Salat Camii Yanı, Kendale Hecala ve Hakemi Use gibi Geç Neolitik Dönem'e tarihlenen yerleşimlerde KYPM çanak-çömleğinin kullanımına rastlanmaktadır¹¹. Dış yüzeyinin siyah tonlarında olmasının bilinçli bir tercih olduğu araştırmacılar tarafından kabul gören görüştür. Bu renk; kullanılan kalsitten ve pişirmede yüksek ateş ile oksijen seviyesinin azaltılmasından kaynaklanmakta olup yüzeyleri genelde çok iyi perdahlanmıştır¹².

⁷ Tsuneki ve Miyake 1996, 114; Tekin 2004, 265; Balossi-Restelli 2006, 1; Tekin 2007b, 50.

⁸ Le Mière 2017, 21; Le Mière v.d, 2017, 30.

⁹ Balossi Restelli, 2006, 5; İlhan, 2023a, 794.

¹⁰ Nieuwenhuys v.d, 2015. Mineral katkılı bu örneklerin dış yüzeyi iyi perdahlanmıştır. Hamur rengi gri-siyah ve siyah tonlarda renk aralığını vermektedir.

¹¹ Nieuwenhuys v.d, 2015.

¹² Cruells 2017, 14.

Fig. 3. KYPM Grubunun Görüldüğü Merkezler

KYPM çanak-çömleği kendi içerisinde farklı renk tonlarına ve bezeme özelliklerine göre ayrılmaktadır. Farklı yerleşim alanlarında siyah, gri, kahverengi ve kırmızı/vişne çürüğü astarlı olanlar dışında bu mal grubu içerisinde değerlendirilen perdah bezekli ile baskı ve kazı bezekli örneklerin de bulunduğu görülmektedir. Bölge geneli düşünüldüğünde Yukarı Mezopotamya'nın orta ve doğu kesimlerinde hâkim olan Hassuna/Samarra ve sonrasındaki Halaf çanak-çömleği köklü bir geleneğin izlerini taşımaktadır. Özellikle boya bezek geleneğindeki çeşitlilik ise göz kamaştırıcı niteliklere ulaşmaktadır. Bu kadar geniş bir alana yayılan çanak-çömleğin batıya doğru Halaf dışında pek de etkili olmadığı izlenimi uyandırmaktadır. Yakın Doğu'nun batı kesiminde egemen olan KYPM'in doğuya doğru etkisini azaltması da ters bir durum olarak dikkat çekmektedir. Bölgenin geneline bakıldığı zaman özellikle Zagros Dağları'nın batı ve doğusundaki farklı üretim modelleri için coğrafi şartları etkili olduğu kabul edilen bir görüş olmuştur. Ancak Geç Neolitik Dönem'de Hassuna/Samarra, kısmen de Halaf geleneğinin batıda, KYPM ise doğuda çekirdek bölgeden uzaklaştıkça seyrelmeye başlaması ilk bakışta açıklanması güç bir durum sergilemekle birlikte, Hakemi Use bulguları bu duruma tezat oluşturur niteliktedir. Kazılarda her iki grubun tüm yapı katlarında birbirine yakın oranlarda ele geçmiş olmaları dikkat çekicidir.

Kırmızı/Vişne Çürüğü Astarlılar

Suriye'nin kuzeybatısında ve Türkiye sınırları içinde rastlanan KYPM grubu içinde kırmızı renk ile astarlanmış örneklerin de ön plana çıktığı görülmektedir. Kırmızı/vişne çürüğü astarlı çanak-çömlek gri/siyah astarlı olanlar ile hamur ve

yapım tekniği açısından bire bir aynıdır. İyi fırınlanmış bu kapların hamurunda katkı maddesi olarak organik malzeme yok denilecek kadar az olup, yoğun mineral katkıdır. Ayrıca bu malzeme grubunun hamuru çoğunlukla oksidedir¹³. Bölge geleneği ile uyumlu olarak Hakemi Use örneklerinin üzerinde görülen kırmızı renk ise astar olarak kabın yüzeyine uygulanmıştır¹⁴. Genelde oksitlenmiş kil içerisinde “ferruginous (içeriğinde Demir olan)” fazla olması yüzeyin daha kırmızı hatta vişne çürüğü renginde olmasını sağlamaktadır¹⁵. Astar kabın ya tüm yüzeyine ya da sınırlı olarak ağız kenarına uygulanmıştır. Astarlı kapların yüzeyinin çok iyi perdahlandığı dikkat çekmektedir. Kırmızı/vişne çürüğü çanak-çömlek üzerinde, gri/siyah astarlı örneklerden bildiğimiz baskı, kazıma/çizi ve perdah bezek örneklerine rastlanmaktadır.

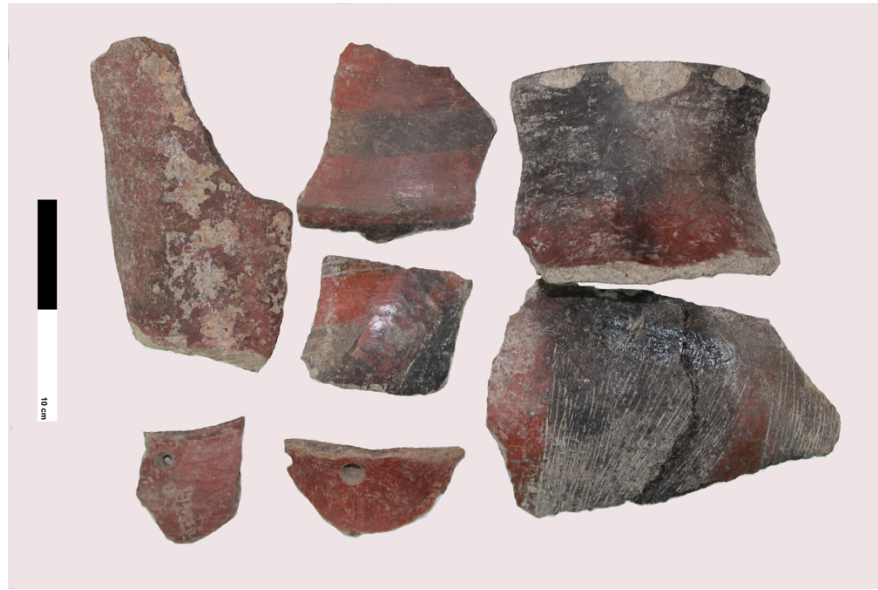

Fig. 4. KYPM Kırmızı/Vişne Çürüğü Çanak-Çömlek Örnekler

Yerleşimde ele geçirilen örnekler arasında gri, siyah, kahverengi tonları ve kırmızı/vişne çürüğü astarlı olanlarını görmek mümkündür. Hemen hemen beş yapı katında da aynı oranda görülen bu malzeme grubu çanak-çömleği içerisinde kırmızı/vişne çürüğü astarlı olanların sayıca daha yoğun oldukları tespit edilmiştir¹⁶.

Çanak-Çömlek Formları

Kırmızı/vişne çürüğü astarlı formlar yalnızca çanak ve çömlek tipleri ile temsil edilmektedir. **Çanaklar**, yerleşim alanında ele geçirilen kırmızı/vişne çürüğü astarlı el yapımı çanakların konik, yarı küresel, omurgalı ve “S” profilli olmak üzere 4 farklı alt tipte değerlendirilmiştir. Basit ağız kenarlı, yarı küresel gövdeli olan çanaklar dip kısma doğru daralarak dönüş yapar (Fig.5:1). Yerleşimdeki kırmızı/vişne çürüğü kap repertuarı içerisinde en yoğun olarak konik biçimli çanaklar görülmektedir (Fig.5:2-8). Konik biçimli çanakların ağız kenarı genişliği 10 ila 30 cm arasında değişmektedir.

¹³ Petrova -Tekin. 2023.

¹⁴ Le Miere -Nieuwenhuyse 1996, 126-127.

¹⁵ Petrova – Tekin, 2023.

¹⁶ İlhan 2023b, 413- 427.

Sayıları az olmakla birlikte bazı konik biçimli çanak örnekleri üzerinde gövdeye dikey olarak yerleştirilmiş kulp yer almaktadır (Fig.5:6). Bir diğer çanak tipi olan omurgalı çanaklar karın kısmında bazen yumuşak bazen daha sert bir dönüş yaparak dibe doğru daralmaktadır (Fig.6:1-3). Omurgalı çanaklar Hakemi Use’de genel olarak Nitelikli Mal grubu içerisinde yer alan Standart Hassuna ve Samarra hamuru ile yapılmış kaplar ile birlikte görülmeye başlar. Ancak KYPM grubu içerisinde özellikle kırmızı/vişne çürüğü astarlı örnekler az sayıda da olsa karşımıza çıkmaktadır. “S” profilli çanakların basit ağız kenarları dışa çekiktir. İçbükey boyun dışbükey omuz ile bağlanarak “S” görüntüsü oluşturur (Fig.6:4 ve 5). Bu tipte çanakların genellikle Geç Neolitik Dönem’in son aşamasında daha sık kullanılmış ve özellikle Halaf Dönemi’nde tercih edilmiştir.

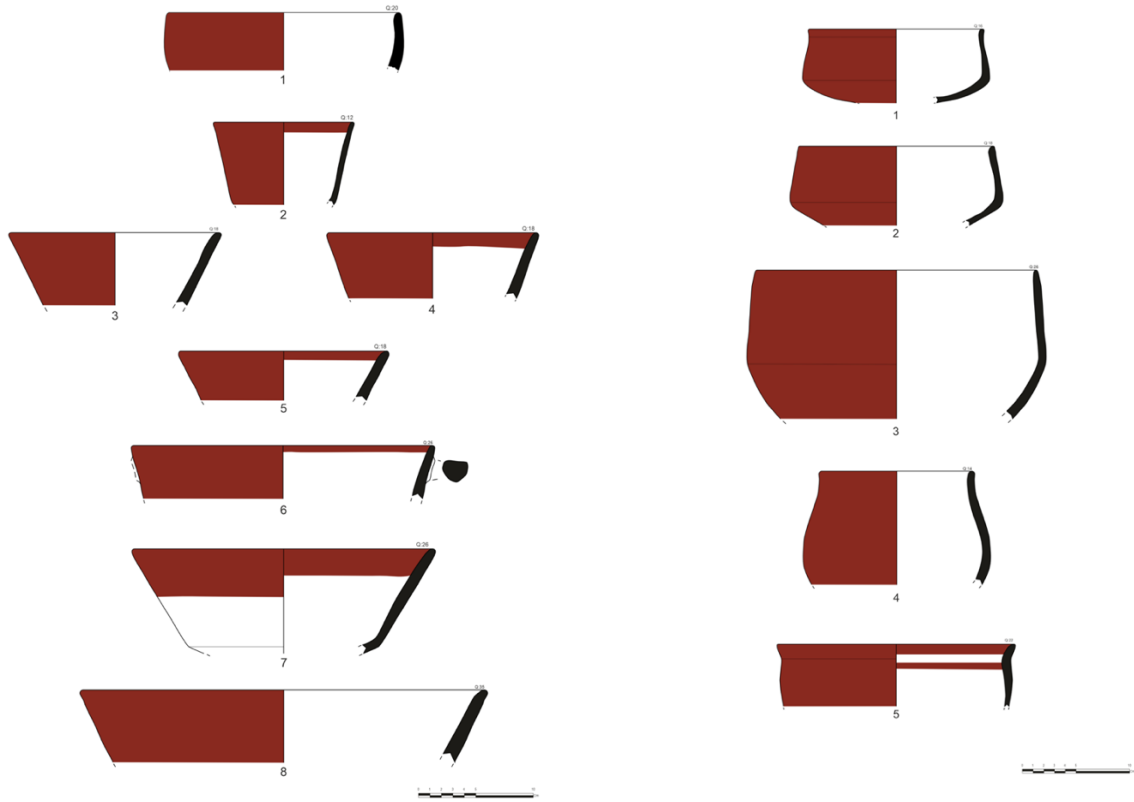

Fig. 5. Yarı Küresel ve Konik Çanak Formları   Fig. 6. “S” Profilli ve Omurgalı Çanaklar

Çömlekler; KYPM kırmızı/vişne çürüğü astarlı kap repertuarının diğer önemli formu çömleklerdir. Bu gruba ait çömlekler boyunsuz, kısa boyunlu ve uzun boyunlu olmak üzere üç farklı tipe ayrılmaktadır. Ancak uzun, dar boyunlu çömlek tipinin yerleşimde daha sık olarak tercih edildiğini söylemek mümkündür¹⁷.

Boyunsuz çömlekler genellikle basit yuvarlak bir ağız kenarına sahiptir (Fig.7a:1-2). Gövde karın kısmına doğru genişler ve karın kısmından dip kısmına doğru daralmaya başlar. Kısa boyunlu kırmızı/vişne çürüğü astarlı çömlekler basit ağız kenarına, dar ya da geniş kısa, küresel bir gövdeye sahiptir. Tam olarak ele geçen örneklerden çoğunlukla yuvarlak dipli oldukları düşünülmektedir (Fig.7a:3). Kısa boyunlu çömlekler arasında güveç formu veren örnekler de rastlanmıştır (Fig.7a: 4

¹⁷ İlhan, 2023b.

ve 5). Bu çömleklerin ağız kenar genişlikleri 20 ila 30 cm arasında değişmektedir.

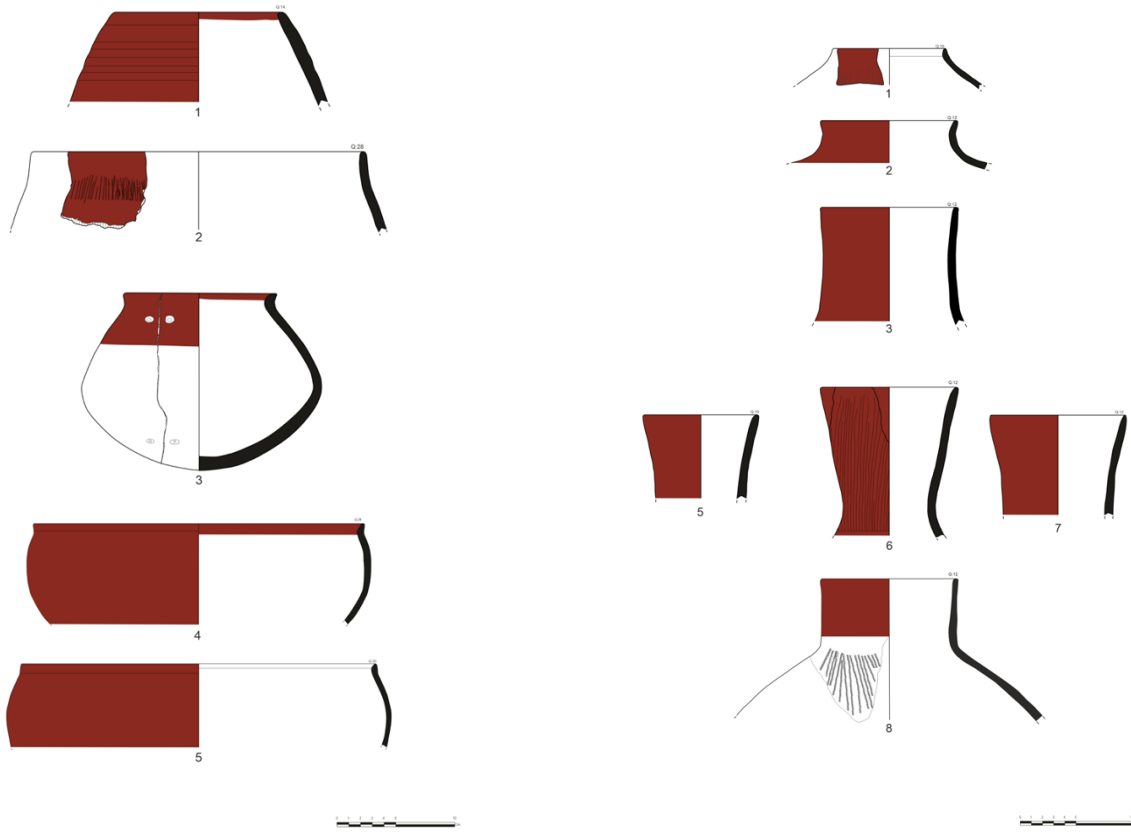

Fig. 7a. Boyunsuz ve Kısa Boyunlu

7b. Kısa ve Uzun Boyunlu Çömlek Örnekleri

Bazı örnekler üzerinde görülen onarım delikleri kapların sürekli kullanımına işaret etmektedir (Fig.7a:3). Kırmızı/vişne çürüğü astarlı çömleklerde en kalabalık grup uzun boyunlu çömleklerdir (Fig.7b: 3-8). Basit ağız kenarı uzun bir boyuna sahip bu çömleklerin boyun kısımları yuvarlak bir gövdeye bağlanmaktadır. Uzun dar ve uzun geniş boyunlu bu çömleklerin ağız kenarı genişlikleri 8 cm ile 20 cm arasında değişmektedir.

Çömlekler üzerinde kazıma/çizi ve baskı bezeme örnekleri sıklıkla görülmektedir. Bu bezemeler boyunsuz çömlekler (Fig.7a: 2) üzerinde görülmekle birlikte uzun boyunlu çömlekler üzerinde görülme sıklığı daha fazladır (Fig.7b:6 ve 8).

Değerlendirme ve Sonuç

Suriye-Kilikya geleneği olarak bölge geneline hâkim olan Koyu Yüzlü Perdahlı (Dark Faced Burnished Ware) çanak-çömleğin Kuzey Suriye içlerinden Anadolu'nun güneydoğusuna kadar yayılım gösterdiği bilinmektedir. Kuzey Suriye ve Çukurova'yı kapsayan coğrafyada Geç Neolitik süresince baskın bir grubu oluşturan KYPM'in köken sorunu hala tartışmalı olmakla birlikte bir dış etkiden ziyade iç dinamiklerle gelişimini tamamladığına inanılmaktadır. Türkiye'de Hatay sınırına yakın bir konumdaki Kuzey Suriye'nin bereketli ovalarından Rouj Basın'ın tanınmış Geç

Neolitik yerleşimi Tell el-Kerkh kazılarında saptanan örneklerin bunun köken olabileceği düşünülmektedir¹⁸. Özellikle MÖ 6. Bin yılın ikinci yarısında ortaya çıkan KYPM grubunun Halaf sürecinin sonuna kadar teknik açıdan geliştirilerek devam ettiği bazı Halaf yerleşimlerinden ele geçen örnekler vasıtasıyla bilinmektedir. Benzer şekilde Orta Anadolu'da Çatalhöyük kazısında çıkan koyu yüzlü parçaların Suriye/Kilikya kökenli olduğu söylenmiştir¹⁹. Hatta Batı Anadolu Bölgesi'nde Kalkolitik Çağ'a tarihlenen bazı merkezlerde ele geçen koyu yüzlü örneklerin Suriye/Kilikya'dan geldiği düşünülse de bu hipotezi kanıtlayan homojen bir bağlantı henüz bulunamamıştır.

Kırmızı/vişne çürüğü astarlı çanak-çömleğin Geç Neolitik Dönem'de Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz'in doğusundaki yayılımına bakıldığında, bölge genelinde *Amuq A* evresinden itibaren kullanıldığı bilinmektedir²⁰. Geç Neolitik Dönem içerisinde ağırlıklı olarak kullanılan gri/siyah astarlı mallar olsa da kırmızı/turuncu renk astarlı örnekler de bulunmaktadır *Amuq* projesi kapsamında elde edilen kırmızı astarlı örneklerin cidarı 8 ila 12 mm arasındadır. Örneklerin çoğunda ise ağız kısmı altına yapılan çıkıntı şeklinde kulplara rastlanmıştır. Parçaların genelinde Tell Cüdeyde'nin yukarısında bulunan kireç taşı çıkıntılarında bulunan kırmızı kil kullanılmıştır²¹. Braidwood bu örneklerin morfolojik açıdan koyu yüzlüler ile aynı olduğunu savunmuştur²². Hakemi Use'den de bildiğimiz derin çanaklar ve basit ağızlı çömlekler yaygın kap formları arasındadır.

Amuq B safhasında da KYPM, kırmızı/vişne çürüğü astarlı örneklerin gri/siyah astarlılara göre -sınırlı sayıda olsa da- devam ettiği görülmektedir. Ancak *Amuq A* evresine göre sayısının arttığı not edilmiştir. Bu evrede yapılan kırmızı astarlı örneklerin astar kalınlığı 0,03 ile 0,15 mm arasında ölçülmüştür²³. *Amuq B* safhasından sonra tanımlanan karışık dolgu içerisinde kırmızı-turuncu astarlı malzeme ile karşılaşmıştır. Bu evrede siyah astarlılar ile birlikte kırmızı-turuncu astarlıların kullanımında bir artış gözlenmiştir²⁴.

Tell Cüdeyde'de *Amuq B* evresinde koyu gri ya da siyah renk yerine kırmızı-kahverengi astarlı örnekleri görmek mümkündür²⁵. *Amuq B* evresinden sonra gelen ve "The First Mixed Range" olarak tanımlanan aralık Hakemi Use ile kronolojik açıdan çağdaş bir süreci temsil etmektedir. Bu aralık içerisinde de kırmızı/turuncu astarlı örneklerin sayısındaki artış göze batmaktadır. Bu örnekler ince cidarlı çok iyi perdahlı ve hatları çok belirgin kaplardan oluşmaktadır²⁶. Halaf'ın etkin olmaya başladığı ve farklı tiplerin görüldüğü *Amuq C* de bu tip çanak-çömleğin renginde koyu renklerin tercih edildiği ancak bunun dışında turuncu-kahverengi örneklerin var olduğu görülmektedir. Bu süreçten sonra kırmızı astarlı kapların sayısında bir azalma vardır.

Akdeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde yer alan Mersin-Yumuktepe XXVII-XXVI tabakaları, KYPM grubunun en seçkin örneklerine sahiptir. Suriye'nin kuzeyinden itibaren görülen bu çanak-çömlek geleneğinin Anadolu'daki en önemli merkezi olan Yumuktepe'de KYPM içinde çömlek ve çanaklarda görülen bu malzemenin yüzeyi

¹⁸ Akkermans - Schwartz 2003, 135, fig. 4.20: 1-2,5.

¹⁹ Tekin 2017, 244.

²⁰ J. Braidwood - L. Braidwood 1960, 49.

²¹ J. Braidwood- L. Braidwood 1960, 49.

²² J. Braidwood - L. Braidwood 1960.

²³ J. Braidwood -L. Braidwood 1960, 73.

²⁴ J. Braidwood - L. Braidwood 1960, 106.

²⁵ J. Braidwood - L. Braidwood 1960, 73.

²⁶ J. Braidwood -L. Braidwood 1960, 106, lev. 13: 3,7,15.

pembesidir ve hamurunda bol miktarda ince kum tanecikleri görülmektedir²⁷. Tarsus Gözlükule Neolitik Çağ'a ait tabakalarda KYPM grubu içinde kırmızıdan pembeye kadar değişen örnekler ile karşılaşmaktadır²⁸.

Amik Ovası dışında KYPM geleneğine ait bulguların Anadolu'nun güneydoğu kısmında görüldüğü bazı yerleşim yerlerinden tespit edilmiştir. Torosların güneyinden Suriye sınırına kadar bir alanı kaplayan bölgede önemli Neolitik merkezler çanak-çömlek geleneği hakkında veriler sağlamaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Yukarı Dicle Vadisi Geç Neolitik Dönem merkezlerin çanak-çömlek repertuarında KYPM grubu kırmızı astarlı örneklerin varlığı bilinmektedir. Ancak kırmızı/vişne çürüğü astarlı örnekler bölgenin bu kısmında oldukça sınırlıdır ve birkaç merkezde kaydedilmiştir. Bu alan Geç Neolitik Dönem'de Halaf'ın etkisi altındadır. Erken dönem çanak-çömlek üretiminde Hassuna/Samarra ve Halaf geleneği ile yapılmış örneklerle rastlamak mümkündür. Salat Camii Yanı'nda KYPM'in erken örneklerinin kullanıldığı görülmektedir²⁹. Bunun dışında Yukarı Dicle hattı boyunca KYPM grubuna ait örnekleri Çayönü, Kendale Hecala, Hakemi Use, Takyan Höyük³⁰ ve Til Huzur³¹ yerleşimlerinde tespit edilmiştir. Daha çok Hassuna/Samarra ve sonrasında Halaf'ın etkinlik alanında bulunan bölgede yukarıda adı geçen yerleşimler ile Suriye-Kilikya'daki çağdaş kültürler ile yakın temas gözlenmektedir. Ancak birkaç yerleşimde bu grup içinde değerlendirilen kırmızı astarlı malzeme ile de karşılaşmıştır. Bunlar arasında bulunan ve Yukarı Dicle Vadisi içinde en erken koyu yüzlülerin bulunduğu Çayönü'nde yüzeyi pembesimsi kırmızı astarlı örnekleri görmek mümkündür³². Bölgenin Aşağı Fırat Havzası'na bakıldığında ise Geç Neolitik Dönem'de daha çok Halaf etkisi ağır basmaktadır. Bu dönemde Karkamış ve Coba Höyük gibi yerleşim alanlarından KYPM grubuna ait bazı parçalar bilinse de kırmızı astarlı örneklerden ziyade gri/siyah astarlı örnekler ele geçmiştir. Kırmızı astarlı kaplar daha çok Domuztepe, Tell Kurdu gibi Halaf sürecini yansıtan merkezlerde de devamlılık göstermektedir.

Bu geleneğin çıkış noktası olarak kabul edilen Rouj Deltası'nda da benzer astarlı örnekler ile karşılaşmıştır. KYPM grubunun yalın ve sade örnekleri olarak kabul gören çanak-çömlek Kerkh 2 evresinde görülür. Kerkh kaplarından cidar kalınlığı ve yapım tekniği ile ayrılan KYPM basit kap formlarını yansıtmaktadır³³. Rouj 2c olarak tanımlanan ve MÖ 6600-6100 arasına denk gelen süreçte bölgede *Amuq B* safhasındakiler ile benzer kırmızı astarlı çanak-çömlek örnekleri görülmüştür³⁴. Suriye'nin kuzey kesiminde Balikh (Balık) Havzası'nda bulunan Tell Sabi Abyad yerleşiminde de kırmızı astarlı KYPM örneklerine açığa çıkartılmıştır. Operation I'de 7-1. tabakalarda ele geçirilen KYPM'nin ithal olduğu düşünülmektedir³⁵. KYPM örnekleri ayrıca Operation V'de (Balikh IIC) de az da olsa görülmektedir³⁶.

Hakemi Use, konumu ve arkeolojik buluntuları itibariyle geleneksel tanımda Yukarı Mezopotamya'nın "çekirdek" etki alanı içinde yer alsa da KYPM grubu kaplar Hakemi Use'nin etkileşim alanının batıya doğru genişlediğini göstermektedir.

---

²⁷ Balossi-Restelli 2006, 27.

²⁸ Mellink 1956.

²⁹ Miyake 2005 4.

³⁰ Kozbe 2013, 480.

³¹ Caneva 2011, 176, fig. 8-9.

³² M. Özdoğan - A. Özdoğan 1993, 89-96. Çayönü'nde bulunan bazı erken dönem üretim kaplarının KYPM benzediği ve bunların Amuq A-B örneklerini hatırlattığı düşünülmüştür.

³³ Odaka 2017, 62.

³⁴ Balossi-Restelli 2006, 148.

³⁵ Akkermans - Le Miere 1992.

³⁶ Akkermans - diğerleri 2006.

Dönemin en önemli su kaynaklarından biri olan Dicle Nehri kenarına kurulan yerleşim Yukarı Mezopotamya ve Kilikya'nın kesiştiği nokta da konumlanmıştır. Her iki kültür bölgesine ait çanak-çömleği bünyesinde toplayan Hakemi Use'deki KYPM, kırmızı/vişne çürüğü astarlı kapları kendine özgü yerel özellikler barındırmaktadır. Hassuna/Samarra çanak-çömlek yapımında ustalaşmış yerleşim sakinleri KYPM malzemesinde de aynı standart başarıyı yakalamışlardır. Bu kırmızı/vişne çürüğü astarlı örneklerin bu denli yoğun olması yerleşim sakinlerinin benimsedikleri bu geleneği kendilerine göre yorumladıklarının bir kanıtıdır. Bazı parçalar üzerinde yer alan kazıma/çizi ve baskı bezek örnekleri, yerleşimdeki en yoğun grubu oluşturan Standart Mal grubuna ait bezeme örnekleri ile paraleldir. Bu veri Suriye-Kilikya geleneği olan KYPM kapları üzerinde yerel özellikler uygulandığının bir diğer göstergesidir.

Hakemi Use'de yaklaşık 150 yıllık bir süreç ile temsil edilen Geç Neolitik Dönem içerisinde çanak-çömlek üretimi ile ilişkilendirilen fırınların bulunamamış olması üretim tekniğinin hangi koşullarda gerçekleştiğini anlamamızı güçleştirmektedir. Ancak bu denli yoğun olan malzeme, üretiminin belli bir alanda yapıldığını düşündürmektedir. Sonuç olarak; Hakemi Use'de incelenen KYPM, kırmızı/vişne çürüğü astarlı çanak-çömlek ile ilgili olarak maddeler halinde sıralanmıştır:

- KYPM kırmızı/vişne çürüğü kaplar, gri/siyah astarlı kaplar gibi Suriye-Kilikya ile olan ilişkilerin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.
- Bu örneklerin sayıca fazla olması, yerleşim sakinlerinin kendi beğeni ve tercihlerinin kap üretimine yansımaları olarak kabul edilebilir.
- Hassuna/Samarra çanak-çömleğini yerel olarak üreten Hakemi Use sakinlerinin, KYPM'nin gri/siyah seri grubu dışında kalan örneklerini de yerel olarak ürettiği anlaşılmaktadır.
- Kırmızı/vişne çürüğü astarlı örneklerin hem yapım hem de hamur özellikleri KYPM'nin diğer ana grupları ile bire bir aynıdır.
- Yukarı Dicle Vadisi içerisinde şu ana kadar sadece Haskemi Use yerleşiminde KYPM ve kırmızı/vişne çürüğü astarlı örneklerin kullanımının fazla olduğu dikkat çekmektedir.
- Diğer yerleşim yerlerine göre bu tip çanak-çömleğin yoğun olması Hakemi Use'nin Suriye-Kilikya Bölgesi ile daha fazla iletişim ve etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir.
- Özellikle çömlek formunda görülen kazı ve baskı bezeme motifleri standart malzemedeki örneklerle benzer bir üslup ile yapılmış ancak baskı ve kazıma bezekler daha itinalı olarak düzenlenmiştir.
- Hakemi Use'de kullanılan kırmızı astar renginin diğer bölgelere göre daha koyu olması Kilikya'da bulunana örnekler ile kıyaslandığında farklılık yaratmaktadır. Bu ton Kilikya'da daha pembemsi ya da turuncu olarak görülmektedir.
- Hakemi Use özelinde bulunan kırmızı/vişne çürüğü astarlı örneklerin hemen hemen hepsi aynı tonlarda astarlanmıştır.

KAYNAKÇA

Akkermans- Le Mière 1992

P. M. M. G. Akkermans- M. Le Mière, "The 1988 Excavations at Tell Sabi Abyad, A Later Neolithic Village in Northern Syria". *American Journal of Archaeology* 96, 1-22.

Akkermans- Schwartz, 2003

P. M. M. G Akkermans- G. M. Schwartz, *The Archaeology of Syria, from Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (c. 16,000-300 BC)*. Cambridge: Cambridge World Archaeology.

Akkermans v.d 2006

P. M. M. G., Akkermans- R. Cappers - C. Cavallo – O. Nieuwenhuys - B. Nilhamn - I. R. Otte, "Investigating the Early Pottery Neolithic of Northern Syria: New Evidence from Tell Sabi Abyad". *American Journal of Archaeology* 110/1, 123-156.

Balossi-Restelli 2006

F. Balossi-Restelli, *The Development of "Cultural Regions" in the Neolithic of the Near East, The Dark Faced Burnished Ware Horizon*. Oxford, 2006.

Braidwood- Braidwood 1960

R. J. Braidwood- L. Braidwood, *Excavations in the Plain Antioch I: The Earlier Assemblages: Phases A-J*. Chicago, 1960.

Caneva 2011

I. Caneva, "Til Huzur-Yayvantepe", *The Neolithic in Turkey New Excavations and New Research, The Tigris Basin*, Ed. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm, İstanbul, Archaeology and Art Publications 2011, 173-184.

Cruells 2017

W. Cruells, "Transitions and their Chronologies in the Pottery Neolithic of the Near East", *Painting pots-Painting People Late Neolithic Ceramics in Ancient Mesopotamia*. Eds. W. Cruells, I. Mateiciucová & O. Nieuwenhuys, Oxbow Books, 2017, 11-29.

İlhan 2023a

F. İlhan, "Hakemi Use'den Koyu Yüzlü Perdah Bezemeli Bir Kâse Üzerine Değerlendirme". *Neuşehir Hacıbektâş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/2, 791-800.

İlhan 2023b

F. İlhan, Hakemi Use'nin Geç Neolitik Çanak Çömleği ve Yukarı Mezopotamya'daki Konumu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara 2023.

Le Mière- Nieuwenhuys 1996

M. Le Mière- O. P. Nieuwenhuys, "The Prehistoric Pottery", *Tell Sabi Abyad Late Neolithic Settlement Report on the Excavation of the University of Amsterdam (1988) and the National Museum of Antiquities Leiden (1991-1993) in Syria*, Ed. P. M. M. G. Akkermans , The University of Chicago Press, 119-284.

Le Mière 2017

M. Le Mière, "The Earliest Pottery of West Asia: Questions Concerning Causes and

Consequences". *The Emergence of Pottery in West Asia*, Ed. A. Tsuneki, O. Nieuwenhuys & S. Campbell, Oxford, 2017, 19-26.

Le Mière v.d. 2017

M. Le Mière- M. Özbaşaran- M. Picon, "Dark and Light Colour in Early Eastern Pottery: from Technique to Decoration", *Painting Pots-Painting People Late Neolithic Ceramics in Ancient Mesopotamia*, Eds. W. Cruells, I. Mateiciucová & O. Nieuwenhuys, Oxford, 2017, 30-37.

Mellink 1956

M. J. Mellink, "Neolithic and Chalcolithic Pottery, in Excavation at Gözlü Kule", *Tarsus Vol II. From Neolithic through the Bronze Age* Ed. Goldman H., New Jersey.

Miyake 2005

Y. Miyake, "Archaeological Survey at Salat Camii Yanı A Pottery Neolithic Site in the Tigris Valley, Southeast Turkey". *Anatolica XXXI*, 1-17.

Nieuwenhuys 2007

O. P. Nieuwenhuys, *Plain and Painted Pottery, The Rise of Neolithic Ceramic Styles on the Syrian and Northern Mesopotamia Plains*. Turnhout, 2007.

Nieuwenhuys v.d. 2015

O. P. Nieuwenhuys – M. Roffet-Salque - R. P. Evershed - P.M.M.G. Akkermans - A. Russel, "Tracing Pottery Use and Emergence of Secondary Product Exploitation Through Lipid Residue Analysis at Late Neolithic Tell Sabi Abyad (Syria)". *Journal of Archaeological Science* 64, 54-66.

Petrova- Tekin 2023

N. Petrova- H. Tekin, "A Technology Study on the Late Neolithic Pottery of Hakemi Use Southeastern Türkiye". *Anadolu Araştırmaları* 29, 1-29.

Tekin 2004

H. Tekin, "Yukarı Dicle Vadisi'nde Bir Hassuna/Samarra Yerleşimi; Hakemi Use". *I. ve II. Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu*, Ed. Z. Ç. Ögün, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 2004, 263-273.

Tekin 2006

H. Tekin, "The Late Neolithic Pottery Tradition of Southeastern Anatolia and its Vicinity", *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, April 3-8 2006-Madrid*, Eds, J. M. Córdoba, M. Molist, M. C. P. rez, I. Rubio, S. Martinez, Madrid. Uam Ediciones 2006, 257-270.

Tekin 2007

H. Tekin, "Hakemi Use: Güneydoğu Anadolu'da Son Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Merkez", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular*, Ed. M. Özdoğan & N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, 47-56.

Tsuneki - Miyake 1996

A. Tsuneki - Y. Miyake, "The Earliest Pottery Sequence of the Levant: New Data from Tell el Kerkh 2, Northern Syria". *Paléorient*, 22/1, 109-123.

Kozbe 2013

G. Kozbe, "The Late Neolithic in the Şırnak Area (Southeast Turkey)", *Interpreting The Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, Eds. O. P. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P. M. M. G. Akkermans & J. Rogasch, Brepols Publishers Turnhout 2013, 479-491.

Özdoğan- Özdoğan 1993

M. Özdoğan- A. Özdoğan, "Pre-Halafian Pottery of Southeastern Anatolia with Special Reference to Çayönü Sequence" *Between the Rivers and Over the Mountains: A. Palmieri Dedicata. Roma: Dipartimento di Scienze Storiche Archeologiche e Antropologiche*, Eds. M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae & M. Mellink Università Di Roma "La Sapienza", 1993, 87-103.

Odaka 2017

T. Odaka, "The Emergence of Pottery in Northern Levant: A recent View from Tell el-Kerkh", *The Emergence of Pottery in West Asia*, Eds. A. Tsuneki, O. Nieuwenhuyse & S. Campbell, Oxbow Books, 2017, 59-58.